

extase en het

naar aanleiding van een artikel van Cherif Khaznadar!

Volksdancers zijn een soort rederijkers. Zij benadrukken het vormelijke, conventionele element in de dans: bepaalde passen in een bepaalde volgorde, aangeleerd en uitgevoerd aan de hand van zorgvuldig genoteerde melodieën. Het resultaat is vakmanschappelijk genoeg, het genot van samen, volgens vaste patronen, iets te doen waarbij het hele lijf betrokken is — maar het is geen vervoering. (Zoals de nijvere burgerleven van enige honderden jaren geleden uit rijmschema's en verheven gedachten hun sonnetten en rondelen samenstelden, of oefenden voor het aanstaand landjuweel). Volksdancers houden zich gewoonlijk verre van de meer ongebonden-expressieve, extatische mogelijkheden van muziek en dans. Het is de vraag in hoeverre zij dit moeten blijven doen. De underground subcultuur bracht een klimaat waarbinnen het gebruikelijk werd om zonder professionele prenties (zij het niet zonder voorbeelden), individueel improviserend op muziek te dansen. Zoals men op heel wat feesten kan zien, maakt deze activiteit, ondanks vaak onbeholpen techniek, een veel directer expressie mogelijk dan bij volksdancers; soms raken de dansers in een soort (escudo)trance. Naast (en verbonden met) deze ontwikkeling is er een groeiende belang-

stelling voor niet-westerse vormen van extatische muziek en dans; het artikel van Cherif Khaznadar (verslag van het vierde festival der kunsten in Shiraz, Perzië, 1970) is van dit laatste opnieuw een bewijs. Vele niet-westerse tranceverschijnselen zijn uitstekend gedocumenteerd (door beschrijvingen en films). De confrontatie van deze verschijnselen met de westerse cultuur is echter nauwelijks begonnen. En de in deze verschijnselen gespecialiseerde geleerden hebben er nog niet veel systematisch inzicht in. Khaznadars artikel moest dan ook wel vrij vaag en onsaamenhangend zijn. De hoofdgedachten lijken mij echter van g belang. Wij kunnen ze als volgt schrijven.

Tranceverschijnselen zijn niet louter exotisch, of zelfs ziekelijk; zij zijn juist uiterst belangrijk voor ons. Door gebruik van lichamelijke en muzikale rit-

i) in: Jeune Afrique no. 510, 13 oktober 1970; door S. van Dullemen-Colcher, vertaald in Dansbalans, juni 1971.

westen

men werpen zij de beoefenaar terug op zichzelf en brengen zij hem in direct contact met zijn onbewuste. De toestand van extase wordt door de beoefenaars meestal beschreven in termen van onzichtbare niet-menselijke wezens, die bezit nemen van de mens en tijdelijk diens handelingen en uitingen besturen. De trance kan verschillende effecten hebben, waarvan Khaznadar noemt: collectieve therapie; het tijdelijk tot leven brengen van een troostvolle schijnwereld; en misschien zelfs bewustmaking van de eigen sociale werkelijkheid, als aanzet tot het ontwikkelen van sociale en politieke alternatieven. .Vergeleken met traditionele westerse vormen van expressie is bij tranceverschijnselen veel meer iemands totale lichamelijke en geestelijke wezen betrokken (waardoor de toegang tot het onbewuste veel groter kan zijn), terwijl zij ook veel minder eenzijdig gericht zijn op het verbale (dat als het ware het onbewuste afschermt). De westerse cultuur (bijvoorbeeld modern toneel, underground) beweegt zich in een richting van niet-verbale, ritmische expressie en communicatie die steeds meer doen denken aan niet-westerse tranceverschijnselen. Khaznadar ziet hierin „een vlucht in de stilte en de omvorming van het verbale die, bij het afwijzen van een verstandelijke en

technische samenleving, ons mogelijk zou maken een organische samenleving en de zin voor het sacrale te her-Eerder beschreef ik, beknopt en oppervlakkig, extatische dansen in het Noordafrikaanse Atlasgebergte. Toen ik daar voor het eerst een extasesessie bijwoonde, begreep ik volstrekt niets van de teksten, en van de religieuze voorstellingswereld daarachter. De muziek, de bewegingen, de manipulaties met cactusbladen appelleerden op zich aan niets dat mij vertrouwd was. Maar misschien juist doordat ik niet gehinderd werd door inzicht in de details, kon ik volkomen opgaan in de totaliteit van het gebeuren dat zich twee meter van mij af voltrok.

Hoe dit effect te beschrijven? Een muziekstuk bijvoorbeeld kan op iemand een unieke, bijna vernietigende indruk maken. Dat is dan niet direct te verklaren uit de aanwezige elementen in het werk, of uit de psychologische interpretatie van die elementen; het effect grijpt aan op een diep, archaisch niveau, waarvandaan communicatie en duiding nauwelijks nog mogelijk is. Mijn ervaring met de extasedans was nu iets dergelijks. De danser voerde,

geholpen door de muzikanten, een aalgerenmenselijk drama op van vormgeving, gaande van de aanvankelijke vertwijfelde disharmonie naar een uiteindelijke harmonische eenheid buiten de grenzen van het bewustzijn. In de loop van tientallen sessies die ik na deze eerste meemaakte miste ik dikwijls deze intensiteit, dan leunde de danser volkomen op zijn routine en virtuositeit. Maar af en toe leverden de dansen toch weer ervaringen op even intens, of intenser, als het beste van wat ik kende als genietter van westerse kunstvormen. Waarbij ik moet benadrukken dat het er in deze sessie niet om ging, kunst te maken: de activiteiten van danser en muzikanten worden inheems wel als „vak” beschouwd, maar het is een religieus, niet artistiek specialisme.

Deze confrontatie versterkte mijn reserve ten aanzien van de traditionele westerse kunst. De Noordafrikaanse extasedans maakt gebruik van vrij eenvoudige teksten: een soort gedichten (met rijm en een vast metrum), die met enige kennis van de religie volkomen begrijpelijk zijn. Noch de muziek, noch de dansbewegingen zijn volgens onze opvattingen bepaald ingewikkeld of esthetisch.

Onze eigen (moderne) vormen van poëzie, muziek en dans daarentegen zijn uiterst ingewikkeld, resultaat van een zich voortdurend vernieuwende traditie, en eisen een vrij gedegen technische vorming voordat men ze überhaupt leert genieten. Zal onze hele artistieke cultuur dan niet spoedig verbleken bij het (snel toenemende) contact met de veelheid van niet-westerse cultuurvormen met hun, naar het schijnt, totaler expressie, directere toegang tot een of andere basis van het menselijk bestaan, en misschien ook grotere vitaliteit?

Het bovengestelde probleem is niet nieuw. De pessimistische cultuurfilosofen van vijftig jaar geleden schetsen reeds het schrikbeeld van een tot ondergang gedoemd Europa, afgelost door niet-westerse culturen (waarover zij nauwelijks waren geïnformeerd en waarover zij slechts in, sterk negatieve, stereotiepen dachten). Wij zijn thans beter op de hoogte en kunnen daardoor vermijden om in nieuwe, nu optimistische vooroordelen te vervallen.

Zowel voor Khaznadar als voor mij is er veel aantrekkelijks in de niet-westerse, extatische cultuurvormen. Maar komt dit niet vooral doordat wij buitenstaanders zijn (hij door wester-intellectuele vorming, ik door ge-

boorte), getroffen door iets dat enerzijds eigen en aalgerenmenselijk lijkt, maar dat daarbij toch onmiskenbaar de bekoring van het exotische heeft? Wij kijken waarschijnlijk met andere ogen dan de leden van de samenleving waarin de extasecultus thuishoort. Althans in de Atlas is het zo dat de meeste niet-ingewijde toeschouwers niet werkelijk bewogen worden door de sessie: het is voor hen een normale^ behaaglijke, maar zelden opwindende vorm van ontspanning.

Volgens Khaznadar zou aandacht voor de niet-westerse extase ons, ver van rationalisme en techniek, voeren tot een meer „organische samenleving”. Ik vermoed onder deze bewering het hardnekkige vooroordeel over de „edele wilde” en over de harmonische, volkomen geïntegreerde, door warme relaties en zekerheid beheerste niet-westerse samenleving. Tegenwoordig weten wij dat andere samenlevingen juist als de onze het toneel zijn van voortdurende conflicten en psychologische crises. Tranceverschijnselen lijken meestal niet de uitdrukking van een harmonische sereniteit, maar juist een worsteling om, met inzet van alle lichamelijke (o.a. verbale) en geestelijke middelen, conflicten en chaos op symbolische wijze te overwinnen. De voorbeelden die Khaznadar zelf geeft zijn illustratie genoeg: de Sjiieten die zich afscheiden van de meerderheid der

Islam: de „sar”, die vooral gericht is op genezing; ontwortelde Afrikanen in Accra, Brazilië en op Haïti; verpauperde Noordafrikaanse. De conflicten die bij extaseverschijnselen naar boven komen, verwijzen naar >een brede maatschappelijke context^ de problemen van een minderheidsgroep; collectieve machteloosheid tegenover gebrek en ziekte); naar individuele diepte-psychologische conflicten zoals die zich voordoen in de kleine groep van gezin en dorp; of naar algemene problemen waarmee ieder mens en iedere groep, ongeacht de sociale en psychologische situatie, te maken heeft: de zingeving van het leven, en de onvermijdelijke dood. Indien wij veronderstellen dat extase meestal uitgaat van een bepaalde dramatiek, welke positieve effecten mogen wij dan aan de extase toeschrijven? Allereerst is er de onmiskenbare harmonie op het toppunt van de extase

zelf. In de intensiteit van het gebeuren heeft de extase, zolang als zij duurt, een bepaalde verlossende kracht. De extase lijkt een grandioze verdichting van het nu, waarin verleden en toekomst wegvallen in een ogenblik van eenheid met al het bestaande. Op weg naar het toppunt wordt de onderliggende problematiek symbolisch tot uitdrukking gebracht (verbaal, maar vooral door een totale ritmiek) — en zij wordt (even symbolisch) uiteindelijk overwonnen in contact met het onbewuste. (De diepte-psychologie, hoewel verworpen door Khaznadar en zijn medecongresgangers, bevat, vooral in de benadering van Jung, de aanzet tot theoretisch inzicht in dit aspect van de extase). De extase voert, zij het voor enkele ogenblikken, tot een unieke, totale vorm van menszijn. Dit effect geeft aan de extase voldoende waarde en rechtvaardiging. Strikt genomen duurt de extatische harmonie even kort als de extase zelf;

tarantella

zij vervluchtigt wanneer de betrokkene weer tot zichzelf komt. De symbolische overwinning tijdens de extase werkt echter dikwijls ook door op de geestesgesteldheid in het leven van alledag. Daarom wordt de extase in vele samenlevingen gebruikt als psychosomatische therapie. Misschien kan incidentele extase in het algemeen harmonie en psychische hygiëne bevorderen.

Dit effect is echter niet onverdeeld gunstig. Extase is een fascinerende methode om een problematiek te verinnerlijken en (louter) symbolisch op te lossen. Er zijn nu inderdaad levensgrote, aalgerenmenselijke problemen die alleen van binnenuit (door religie, extase, e.d.) opgelost kunnen worden: zingeving, dood. Maar voor andere typen problemen (verpaupering, onderdrukking, ziekten met een „normale”, lichamelijke oorzaak) biedt zij slechts een schijnoplossing, in die gevallen dat men voorlopig onmachtig is de uiterlijke omstandigheden die met die problemen samenhangen, effectief te verbeteren door een sociaal-politiek programma, actie, geweld desnoods. Extase, hoe verheven ook, is in deze gevallen slechts een veiligheidsklep: spanningen worden afgevoerd, maar hun oorzaken worden niet weggenomen (ook al zou dat mogelijk zijn). De extase zou ons kunnen voeren tot bewustwording van de eigen sociale omstandigheden, zegt Khaznadar. Hij verwijst daarbij naar Duvigneaus ervaring in een Zuid-Tunesisch gehucht, Chebika, beschreven in een gelijknamig boek (Parijs 1968; in het Engels vertaald onder de titel "Change at Shebika", Londen 1970). Om Khaznadars stelling te kunnen beoordelen zijn meer gegevens over dit boek nodig, dan zijn artikel bevat:

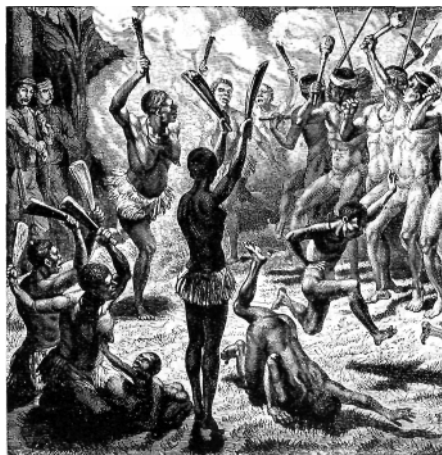
Duvigneau heeft met zijn studenten aan de Universiteit van Tunis in een aantal onderzoeksexcursies (over periode van vijf jaar) contact gehad wat hij beschrijft als de verpauperde, apathische, gedesintegreerde samenleving van Chebika. De bewoners gaven in interviews hun kijk op de wereld, op hun onderlinge relaties, brachten zich langvergeten gebruiken en voorstellingen weer te binnen, vonden gaandeweg hun eigen identiteit terug. Na vijf jaar doorbraken zij hun apathie door, als een man, stelling te nemen tegen de overheid: de arbeid, door hen in werkverschaffing verricht, wilden zij gaan gebruiken voor zelfgekozen doeleinden in hun eigen gehucht. Duvigneau wil in deze bewustwording een „actieve trance” zien, maar in feite heeft het proces met trance weinig te maken.

Het gaat hier immers om een verzameling mensen die, bij hun voile bewustzijn (bewuster waarschijnlijk dan zij ooit geweest zijn) hun zelfvertrouwen en eenheid terugvinden in de vaste wil, hun krachten te gebruiken bij de rationele en autonome ontwikkeling van hun directe omgeving (huisbouw, landbouw, elektriciteit, gereedschap, enz.). Het is een louterend revolutionair moment — maar geen extase!

(Duvigneaus rol in dit geheel is overigens nogal onsympathiek en onverantwoordelijk. Hij laat zich erop voorstaan dat zijn contact met Chebika de dorpelingen tot bewustwording en actie gebracht heeft. Maar toen het zover was, Met hij mensen die terecht hoopten op zijn medewerking, in de kou staan op zijn mederwerking, in de kou staan in de steengroeve van de werkverschaffing lieten drie van hen het leven). Toen het open conflict uitbrak, ging Duvigneau ervandoor, hij voerde wat lauwe gesprekken met politici, en pas maanden later vertoonde hij zich weer in Chebika, om (het opschrijfboekje in aanslag) te registreren hoe de beweging die hij zelf had doen ontstaan, in onmacht en isolement was stukgelopen. Het verbijstert mij dat hij er nog zo zelfgenoegzaam over durft te schrijven).

De gebeurtenissen in Chebika zijn volstrekt geen argument voor Khaznadars stelling, dat extase tot sociale bewustwording kan leiden. En ik geloof niet dat wij ooit andere argumenten zullen vinden. Trance kan leiden tot uitpattingen van geweld en vernieling. Maar mensen ontwaken niet uit hun trance om positief revolutie te maken (al beweren de organisatoren van het Amsterdamse meditatiecentrum „Kosmos” het tegendeel).

een pilou-pilou, Nieuw Caledonië

De extase staat niet midden in het leven van alledag. Waar het gaat om concrete sociaal-politieke problemen, vertegenwoordigt zij geen werkelijk progressieve kracht. Extase kan waardevol zijn voor het westen. Maar een werkelijk vernieuwde westerse (of liever wereldwijde) cultuur zal zich niet alleen vrijer moeten leren bewegen in archaische dieptes van de ziel, maar ook, tegelijk, alternatieven moeten ontwikkelen in de concrete sociale werkelijkheid (waarbij rationaliteit en techniek best van pas kunnen komen). Verzuimt zij dit laatste, dan is het resultaat slechts een verheven weerloosheid — dan worden de extatische verschijnselen een nieuw „opium voor het volk”. Het is misschien niet helemaal toevallig dat juist op een congres in Iran de extase in ere hersteld werd: Khaznadar noemt de aardrijkskundige ligging en de rijkdom van het Iranese erfdeel — maar zou het feit dat Iran een conservatieve politiestaat is er ook iets mee te maken hebben? 3, Reeds in de vorige eeuw maakten leden van de Marokkaanse 'Ais-saua-broederschap, extasedansers bij uitstek, grote indruk met hun optreden op de Parijse wereldtentoonstelling. Maar kunnen wij de niet-westerse extase wel anders dan als incidentele bezienswaardigheid plaatsen in onze eigen cultuur?

Het extatische proces mag dan nog zo aalgerenmenselijk zijn, de vorm die er (binnen een bepaalde samenleving) aan gegeven wordt impliceert een geheel van religieuze voorstellingen dat voor de meesten van ons onaanvaardbaar is. Dit bezwaar lijkt echter niet onoverkomelijk. Hoewel tranceverschijnselen over het algemeen aan religie gekoppeld zijn, zij zijn daarvan los te maken. Een literair voorbeeld is hier verhelderend.

Wanneer wij uitsluitend letten op de gebruikte woorden en de voorstellingen waarnaar zij verwijzen, dan kunnen wij onze hedendaagse poëzie indelen in religieuze (een minderheid) en niet-religieuze. Het poëtisch proces dat maakt dat sommige gedichten een diepe indruk maken op sommige lezers, verloopt echter bij religieuze en niet-religieuze poëzie niet wezenlijk anders. Wie Nederlands kent behoeft beslist geen gelovig christen te zijn om dat deel van Achterbergs poëzie te genieten, waarin sprake is van God, Jezus, e.d. Men kan de zaak ook om draaien en stellen dat het soort ervaringen waar poëzie (bijvoorbeeld van de kwaliteit van Achterberg) mee

te maken heeft, altijd nauw tegen het religieuze aanligt; maar dan moet men religie niet, concreet, opvatten als een geheel van voorstellingen over onzichtbare niet-menselijke persoonlijke wezens, maar als een intens persoonlijk proces waarin de mens op zichzelf wordt teruggeworpen.

Zo kan men tot een opvatting van poëzie komen volgens welke woorden slechts voertuigen zijn die ons, langs de wegen van hun gezamenlijke structuur, voeren naar existentiële ervaringen en het contact met het onbewuste. Aldus ontkent men niet dat woorden een bepaalde betekenis hebben, of dat sommige woorden verbonden kunnen zijn met concreet-religieuze voorstellingen (d.w.z. voorstellingen verwijzend naar niet-menselijke wezens). Maar dit alles is dan niet meer wezenlijk voor het eigenlijke poëtische proces.

Ik meen nu dat de concrete religieuze inhoud (teksten en begeleidende voorstellingen) van de tranceverschijnselen op dezelfde wijze slechts middel is, en niet wezenlijk; wezenlijk is de, desnoods religieus te noemen, ervaring waartoe men door het ritme wordt gebracht.

Er zijn ook andere, minder theoretische argumenten voor de scheidbaarheid van extase en concrete religie. In een bepaalde fase in de geschiedenis van de islamitische mystiek maakten de beoefenaars voor het bereiken van hun extase gebruik van teksten die op het eerste gezicht aardse liefdesgedichten zijn en die pas door een ingewikkelde symboliek ook interpretatie toelaten in termen van de verhouding tussen God en mens. Voorts: de extasedansers in het Atlasgebergte maken weliswaar gebruik van concreet-religieuze teksten, maar sommigen van hen achten de inhoud van die teksten (waarin God, de Profeet, en heiligen worden aangeropen) niet van belang voor wat zij bij hun trance doormaken; soms ontkennen zij zelfs ieder verband tussen de extasedans en de verering van de niet-menselijke wezens naar wie in de teksten wordt verwezen.

Khaznadar suggereert dat het westen, met groter aandacht voor extatische verschijnselen „de „zin voor het sacrale" zou terugvinden. Dit kan niet betekenen dat wij voortaan ons heil moeten zoeken in een geforceerd aannemen van de concrete religieuze voorstellingen die met de niet-westerse extaseverschijnselen verbonden zijn. De laatste eeuwen seculariseert onze samenleving steeds meer:

concrete religieuze voorstellingen, normen en activiteiten worden vervangen door niet-religieuze. Dit is beslissend voor het hele ontwikkelingsproces waarin onze samenleving betrokken is. Het onvermijdelijke van iets inzien wil nog niet zeggen dat men het toejuicht; laat ik daarom uitdrukkelijk verklaren dat ik de secularisatie van de samenleving en van het geweten, ondanks alle onzekerheid en crises die zij meebrengt, beschouw als een van de weinige grote verworvenheden van het moderne westen. Waar nu de traditionele westerse religie (wier vormen toch ontstaan zijn in nauw contact met de rest van deze samenleving) niet meer voldoet, kan men het ontstane vacuüm allicht niet opvullen met elders ontstane, maar soortgelijke religies. Om misverstand te voorkomen: ik stel slechts dat extase geen *concreet-religieuze* vorm behoeft te hebben, niet dat zij vormloos zou kunnen zijn. Slechts via bepaalde vormelementen en hun onderlinge harmonie kunnen

problemen symbolisch voorgesteld en overwonnen worden. Wie het westen wil bevruchten met de extase, ziet zich voor de taak gesteld om een nieuwe vormgeving voor het extatische proces te ontwikkelen, in de plaats van de gebruikelijke concreet-religieuze vorm van de niet-westerse extase. Juist op dit punt zal men gebruik moeten maken van de (ondanks alles onmiskenbare) technische verworvenheden van de westerse kunst. Wanneer wij de „zin van het sacrale" in de diepte plaatsen, en laten verwijzen naar het soort existentiële ervaringen die zowel in de niet-westerse tranceverschijnselen als (toch ook, maar minder totaal) in de westerse kunst worden nagestreefd, dan ben ik het met Khaznadar eens. Het ontstane vacuüm zou te vullen zijn door nieuwe cultuurvormen, waarin zowel de niet-westerse extase, als de westerse kunst geïntegreerd kunnen worden. Westerse dansers (volksdansers?) zouden een stap in deze richting kunnen doen.